

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА СРЦГ
Година XVII Титоград, 1964. Књ. XXI, св. 3.

Велимир Терзић

НАПАД АУСТРО-УГАРСКЕ НА СРБИЈУ И ЦРНУ ГОРУ 1914. ГОДИНЕ

(Поводом педесетогодишњице)

Већ послије мајске револуције 1903, када је Србија кренула новим путем — путем независности и прогреса, Аустро-Угарска је отворено у више прилика тражила повод да нападне Србију и Црну Гору. Она је као веран савезник и претходница немачког продора на Исток, као држава веома суровог националног и колонијалног уњетавања словенских народа, тежила да што прије овлада Балканом, избије на Солун, овлада Отрантским вратима и стекне политичко-стратегијске позиције у источном базену Средоземног мора, одакле би могла продирати даље на Блиски исток. Мале балканске земље које су јој стајале на том освајачком путу нарочито Србија и Црна Гора) имале су да постану њене колоније и сировинске базе. Србија и Црна Гора као независне државе затварале су пут тим освајачким тежњама и продору Немачке и Аустро-Угарске на Балкан и даље на Блиски исток. Поред тога, Србија је у то време била главно, централно жариште националноослободилачког покрета Југословена који је у Аустро-Угарској узимао све више маха, нарочито после победоносних балканских ратова који су још више подигли углед Србије и Црне Горе у очима поробљене браће с оне стране Дрине. Заиста, у то доба све наде биле су усмерене на Србију, на српски народ, коме је у конкретной друштвено-политичкој ситуацији на почетку XX века историјска нужност наметнула судбоносну историјску мисију, тј. предводника велике борбе југословенских народа за национално ослобођење и уједињење. Зато није чудо што је тежња за анексијом Србије била основна политичка концепција Беча на почетку XX века.

Југословенски националноослободилачки покрет у предвечерје првог светског рата бујао је у свим југословенским земљама старе Монархије, нарочито у Босни и Херцеговини, Хрватској, Словенији и Далмацији. „Проблем Јужних Словена и културни и политички мора се и може решити еволуцијом или револуцијом, милом или силом — само у југословенском смислу“, писао је уочи сарајевског атентата часопис југословенске револуционарне омладине у Прагу „Југославија“.

Тако, тражећи пуних десет година повод за рат са Србијом и Црном Гором, Аустро-Угарска га је најзад нашла у сарајевском атентату 28. јуна 1914. године — „варници првог светског рата“. Тако је дошао давно жељени час Беча: „Обрачун са Србијом и њено понижење“. Већ други дан по атентату начелник аустро-угарског генералштаба Конрад Хецендорф захтевао је рат против Србије. Израчунато је да је он предлагао да се уђе у оружани сукоб са Србијом између 1. јануара 1913. и 1. јуна 1914. г. 25 пута. Њега је свестрано подржавао председник министарског савета и министар спољних послова гроф Бертхолд. Питање о рату и миру решавало се у Берлину. Цар Фрањо Јосип у своме писму цару Вилхелму II послатом по Хојошу), поред осталог каже: „Да се Србија као политички фактор мора уклонити са Балкана“, — а прије тога: „неће се моћи доказати суделовање српске владе (у атентату). Али се ипак у суштини не може сумњати да политика српске владе иде за уједињењем Јужних Словена, па према томе и против посједа Хабзбуршке куће“. Цар Вилхелм је одговорио Аустро-Угарској да у сукобу са Србијом: „може сигурно рачунати на то да ће Немачка бити уз њу као савезник и пријатељ“. О разговору који је 6. јула имао у Берлину са немачким канцеларом Бетманом-Холвегом, аустријски амбасадор Сечењи послао је Бечу овакв извештај: „да је констатовано да канцелар царства, као год и његов цар, сматра непосредну акцију са наше стране против Србије као најрадикалније и најбоље решење наших незгода на Балкану. У међународном погледу он налази да је садашњи тренутак погоднији него познији тренутак“. Као што знамо, Немачка, која је била највише одмакла у припремама за рат, свестрано је подржала намере Аустро-Угарске за напад на Србију и Црну Гору, уверена да је и за њу и за Аустро-Угарску корисније отпочети рат 1914. него неколико година касније када Русија и Француска буду завршиле своје програме наоружања.

С друге стране посматрано, са гледишта будућности југословенских народа, а нарочито са позиција распламсалог националноослободилачког југословенског покрета, сарајевски атентат је представљао јуриш на аустроугарску многовековну тамницу јужнословенских народа, који су незадрживо стремили своме ослобођењу и уједињењу.

Ако се подсетимо на онај судбоносни месец лета 1914, тј. оних 30 дана од сарајевског атентата па до објаве рата Србији (од 28. јуна до 28. јула 1914), испуњеним изванредном дипломатском активношћу европских сила, с једне стране, да се рат безусловно отпочне („сад или икад“, како су то истицали владајући кругови у Бечу и Берлину), а с друге стране напорима сила Антанте, а посебно Србије која је учинила све да до рата не дође, онда се може доћи до закључка да је, у сплету ондашњих супротности два велика империјалистичка блока, рат био неизбежан. Или, како каже Лењин: „фактички немачка буржоазија је предузела пљач-

кашки поход против Србије желећи да подјарми и да угуши националну револуцију Јужних Словена“ (В. И. Лењин, „Изабрана дела“, књига IX, „Култура“ 1960 — Београд, страна 10, 22, и 27).

Посматрајући убрзани ток догађаја тога судбоносног месеца, на другој страни видимо тих 30 дана терористичког вандализма против Срба у Босни и Херцеговини у коме су клерикалци били најагресивнији, вршећи страховити терор над српским живљем. Но, националнореволюционарни талас југословенске омладине нису могле у тим данима зауставити никакве запрете. Тако, тринаест дана пред објаву рата Србији (још 15. јула 1914) сплитска „Застава“ пише: „У жељи да се наш глас чује, наше идеје шире, — наша „Застава“ вије и пркоси насртајима и вјетровима. Прогони нас не плаше... али уништити наш глас и идеје, то се више не може. Наша идеја, идеја народног јединства Срба и Хрвата, већ је на путу пobjеде и тријумфа... Ми идемо даље, док на торњу зграде те идеје за коју смо дали све и жртвујемо све, не подигнемо нашу заставу“. Овакве дубоко патриотске вулканске ерупције југословенски оријентисане омладине у нашим земљама под Аустро-Угарском у тим данима, познати су нам само из доба народнослободилачког рата и народне револуције (1941—1945. г.), када се Југославија поново освајала од туђина, стварала, наново рађала.

Није без интереса да се овде и овом приликом истакне какву је подлу, завереничку, непријатељску улогу у тим данима одиграла Римска курија на челу са папом Пијем X. Поводом ултиматума Србији, аустроугарски посланик при Ватикану, гроф Палфи, послмије разговора са папом и кардиналом Мери дел Валом, јавља Бечу: „Папа и Курија виде у Србији разорну болест која мало-помало нагриза Монархију до сржи и која ће је временом расточити“. Аустроугарска, као апсолутистичка, изразито католичка држава, представљала је бедем католицизма у Европи, и рушење тога бедема представљао би историјски губитак за Римску курију и њену експанзионистичку политику на Балкану. Зато је и разумљиво што су баш многи бискупи и жупници у Босни, Херцеговини и Хрватској ратнохушкачки поздравили ултиматум и објаву рата Србији и Црној Гори 1914. и били главни носиоци политичке мобилизације за освајачки поход аустроугарске солдатеке лета 1914.

Најмања и најслабија од свих држава која ће учествовати у првом светском рату била је Црна Гора. Иако љуто рањени, искрваљени, истрошени у балканским ратовима, одмах после атентата и ултиматума Србији, Црногорци су масовним демонстрацијама против Аустрије изразили своју спремност да се одмах прискочи у помоћ Србији. После балканских ратова расположење црногорских ратника за зближење и уједињење са Србијом је убрзано расло. Приликом разграничења између Црне Горе и Србије 1913. чули су се од стране црногорских сељака отворени приговори: „Шта ће сада ти киљани (међашин) између нас

и Србије. Зар није било доста 500 година што нас је Турчин раздвајао?“ Такве тежње и мисли црногорских сељака снажно је потпомагала црногорска интелигенција. Питање уније са Србијом све је више избијало у први план, тако да су преговори о унији почели у Београду већ у пролеће 1914. али их је рат прекинуо. Аустро-Угарска се одавно старала да онемогући не само зближење између Црне Горе и Србије већ и сваки пријатељски однос између ове две братске земље. То смо видели после Берлинског конгреса (1879), а нарочито на почетку XX века. Да би спречила унију између Србије и Црне Горе Аустро-Угарска је била готова на све па макар и по цену рата. Отворено се претимло и Београду и Цетињу ратом ако до уније дође.

Наметнути рат за Србију и Црну Гору био је праведан, ослободилачки, одбрамбени — предстојала је борба на живот и смрт са кудикамо надмоћнијим непријатељем. Решавала се судбина не само ове две српске државице које су тежким жртвама кроз дуги низ деценија неравних борби са туђином дошле до своје слободе и независности, већ и судбина свих југословенских народа. На глас о објави рата Србији, од стране црногорске владе стигао је у Београд овакав одговор: „Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ Црне Горе, како у овом судбоносном часу за српски народ, тако и у сваком другом“. И заиста, Црногорци су као један човек стали уз своју браћу из Србије и дали све од себе већ у првим данима рата да се пружи достојан отпор нападачу. И Србија и Црна Гора биле су у тим летњим данима 1914. прави ратни логор. Глас о мобилизацији окупио је све од Дрине и Саве до Црногорског приморја на зборно место. Све што је могло пушку носити, и старо и младо, и деца и старици, похитало је ка граници да брани свој дом, своје огњиште од предстојећих казнених експедиција Беча. И одбранили су га. Томе су несебично помогле и хиљаде добровољаца Хрвата, Словенаца и Срба који су већ првих дана рата пребегли из Монархије и дошли у помоћ својој браћи у Црној Гори и Србији да воде заједничку борбу против заједничког непријатеља. Већ у лето и јесен 1914. задобијене су сјајне победе српске и црногорске војске на Церу, Колубари, Дрини, Гласинцу итд. А после тога настао је четворогодишњи ход по мукама српског народа, који се најзад преко Мојковца, „албанске голготе“, „плаве гробнице“, Кајмакчалана, Доброг поља и других попришта, затвора и логора, завршио заједничком југословенском историјском победом 1918. г.

Руковођене у суштини истим ратним циљем, српска и црногорска војска пошле су у овај ослободилачки рат по јединственом ратном и операцијском плану. То је био једини правилан пут да се оствари и постигне заједнички ратни циљ и то је већ у првој ратној години дало сјајне резултате.

Тако, у великом империјалистичком сукобу двеју моћних капиталистичких групација, загазиле су по нужди у први светски рат Србија и Црна Гора, у коме су, нарочито Србија, већ у првој ратној години поднеле тешке жртве и страдања, посебно у трима Поћорековим казним експедицијама које су се завршиле срамним поразима.

Морамо се овде подсетити да је Лењин, без обзира на општи империјалистички карактер првог светског рата, истицао ослободилачки карактер рата Србије против Турске и Аустрије, указујући на специфично обележје борбе Србије, карактеришући је народноослободилачком борбом. Тако у чланку „Крах интернационале“, објављеном у органу РСДРП „Комунисту“ број 1—2 1915. године, каже:

„Национални елемент у садашњем рату постоји само у рату Србије против Аустрије (што је истакнуто поред осталог и у резолуцији саветовања наше Партије у Берну). Само у Србији и међу Србима ми имамо дугогодишњи националноослободилачки покрет који обухвата милионе „народних маса“ чији је продужетак рат Србије против Аустрије. Кад би тај рат био изолован, тј. кад не би био повезан са општеевропским ратом, са користољубивим и пљачкашким циљевима Енглеске, Русије и др., онда би сви социјалисти били обавезни да пожеле успех српској буржоазији, — то једино правилни и апсолутно нужни закључак из националног момента у садашњем рату. Но, софист Кауцки, који је сада у служби аустријских буржуја, клерикалаца и генерала, не изводи такав закључак...“ (Лењин, целокупна дела на руском, том XVIII, страна 263).

Тако је 1914. године, настрадајем Аустро-Угарске на Србију и Црну Гору, у оним друштвено-историјским условима у оквиру првог светског рата, отпочела велика борба наших народа за ослобођење и уједињење. После четворогодишње борбе, неизмерних патњи и страдања, огромних жртава, посебно српског народа (у ратовима 1912—1918. Србија је изгубила трећину а Црна Гора четвртину свога становништва), дошло се до победе 1918. г., дошло се после 13 векова раздвојеног живота до стварања прве југословенске заједничке државе, дошло се до ослобођења и уједињења наших народа.

Дубоко ценећи велике историјске дане 1918. године друг Тито је на V конгресу КПЈ истакао следеће:

„Овде се не ради о томе да ли је требало доћи до стварања нове државе, односно до уједињења. Не, до уједињења Јужних Славена је требало и морало доћи; то је била идеја најнапреднијих људи у земљама које су се називале „јужнославенским“. Радило се о томе да се оствари вјековни сан народа који су се отресли аустроугарског угњетавања, да буду национално равноправни и слободни у новој држави“. (Јосип Броз Тито, политички изјештај на V конгресу КПЈ 1948, „Култура“, Београд, страна 25).